

УДК: 101+314.2

І. Г. Остапенко - Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

У статті проводиться ретроспективний аналіз економічної диференціації в суспільстві. Розкриваються сутнісні особливості понять «багатство» і «бідність», що мають економічні причини та надзвичайно важливе значення для оцінки нинішньої ситуації в нашій країні.

Підкреслюється роль громадської оцінки в конструюванні уявлень про економічну нерівність, остання отримує тлумачення як сукупність інтерсуб'єктивних соціокультурних уявлень, значущих в рамках домінуючої ієрархії цінностей того чи іншого суспільства.

Ключові слова: соціальна філософія, економічна сфера, економічна діяльність, соціокультурні аспекти економіки, багатство, бідність, соціальні домінанти.

РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ОБЩЕСТВА

В статье проводится ретроспективный анализ экономической дифференциации в обществе. Раскрываются существенные особенности понятий «богатство» и «бедность», имеющие экономические причины и чрезвычайно важное значение для оценки нынешней ситуации в нашей стране.

Подчеркивается роль общественной оценки в конструировании представлений об экономическом неравенстве, последнее получает толкование как совокупность интерсубъективных социокультурных представлений, значимых в рамках доминирующей иерархии ценностей того или иного общества.

Ключевые слова: социальная философия, экономическая сфера, экономическая деятельность, социокультурные аспекты экономики, богатство, бедность, социальные доминанты.

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF ECONOMIC DIFFERENTIATION OF SOCIETY

The article shows a retrospective analysis of the economic differentiation of society. The essential features of the concepts "wealth" and "poverty" are revealed, which have economic reasons and are extremely important for assessing the current situation in our country.

The role of public evaluation is emphasized in forming the perceptions of economic poverty, the latter is interpreted as a set of intersubjective socio-cultural ideas, that are important within the dominant hierarchy of values of a society.

Keywords: social philosophy, economic sphere, economic activity, socio-cultural aspects of economy, wealth, poverty, social dominants.

Вивчення соціальної нерівності є полем перетину інтересів багатьох наукових дисциплін – соціології, філософії, соціальної психології, економічних наук, маркетингу, менеджменту, теорії управління тощо. Тому й донині то в одному, то в іншому контексті виникає проблема демаркації, чіткого вичленування власної предметної сфери. Часто ця потреба проявляється у зв'язку з бурхливим розвитком в сучасних умовах міждисциплінарних досліджень. Зокрема, найважливішим економічним індикатором нерівності виступає бідність. Остання як соціальна проблема, що має економічні причини, має надзвичайно важливе значення для оцінки нинішньої ситуації в нашій країні.

Об'єктом статті можна вважати економічну сферу суспільства.

Предметом є ретроспективний аналіз економічної диференціації в суспільстві.

Метою статті будемо вважати – на основі проведеного ретроспективного аналізу розкрити основні аспекти економічної диференціації.

В останні роки подолання бідності висунулося в число пріоритетних напрямків державної політики. Результати опитування громадської думки показують, що люди сприймають бідність як одну з головних проблем сучасного українського суспільства.

Цей феномен проявляється у багатьох аспектах життя. Це, зокрема, тенденція обмежувати споживання спектром товарів, продуктів і послуг низької якості, постійна економія на всіх витратах, починаючи з їжі. Бідні змушені відмовляти собі у витратах на підтримку здоров'я, на підвищення освіти, на відпочинок і туризм і т. д. У результаті цього вони починають поступово випадати із соціальної структури суспільства, оскільки для них характерна маргіналізація через самотність та втрату соціальних зв'язків.

Зазвичай вважається, що бідні менш активні, схильні до лінощів. Проте їх праця часто важча і триваліша, ніж у тих, хто набагато краще забезпечений. Крім цього дефіцит харчування веде до поганого здоров'я, що природним чином обмежує можливості заробітку, а це, в свою чергу, веде до подальшого погіршення здоров'я. Підтримуючи тільки фізичне існування, бідні верстви населення не мають можливості дати пристойну освіту дітям, а ті без освіти приречені на життя в бідності. У силу цих обставин бідність передається від одного покоління до іншого. Разом з бідністю приходить гостре почуття безпорадності. Бідні відчувають, що вони позбавлені голосу, що вони не контролюють свою долю.

Соціальна проблема бідності стає предметом суспільної свідомості, як правило, в основному лише в своїх крайніх (наприклад – кримінальних) формах, які на ділі представляють собою тільки вершину айсберга цієї проблеми. Високий рівень злочинності – тільки один із проявів глибинних процесів, які концентруються навколо феномена бідності. Тому справжні масштаби так званої культури бідності, як правило, приховані від більшості забезпечених громадян того чи іншого суспільства.

Аналізуючи феномен бідності з економічної точки зору передусім треба мати на увазі неоднорідність цього поняття. Справа в тому, що в самому загальному вигляді існує як мінімум два визначення бідності – вони відрізняються залежно від критерію, який покладено в їх основу. Іншими словами, якщо ряд дослідників трактують бідність як біологічне поняття, як об'єктивну даність, пов'язуючи її з питаннями задоволення базових потреб і виживання саме в біологічному сенсі, то, згідно з іншим розумінням бідності, остання виступає насамперед як соціокультурний феномен, що проявляється крізь гранично низький рівень показників, необхідних для повноцінного «культурного» життя в суспільстві і позитивної громадської оцінки. Спробуємо розібратися у своєрідності цих підходів.

Строго кажучи, така дихотомія в підходах до проблеми бідності бере свій початок з класичного розподілу бідності на абсолютну і відносну у А. Сміта. Відносно сучасного йому суспільства британський економіст у своїх «Дослідженнях про природу і причини багатства народів», під бідністю у відносному значенні розуміє такий стан, при якому людина позбавлена можливості забезпечити себе «предметами першої необхідності». Під такими предметами вчений розуміє не тільки товари, що задовольняють чисто біологічні потреби, а й те, «без чого звичай країни вважає негідним обходитися пристойній людині навіть найнижчого рангу» [7, с. 137].

Тут, як бачимо, підкреслюється роль громадської оцінки в конструюванні уявлень про бідність, тобто остання отримує тлумачення як сукупність інтерсуб'єктивних соціо-культурних уявлень, значущих в рамках домінуючої ієрархії цінностей того чи іншого суспільства. Що ж до бідності в першому сенсі, то, згідно з британським вченим, це рівень, який потрібен для простого відтворення життя, найнижча можлива норма, яка тільки сумісна з простою людяністю.

Таким чином, бідність (як і багатство), згідно з А. Смітом, – поняття насамперед відносне. Те, що в одному суспільстві вважається бідністю, жителями іншого товариства може сприйматися як достаток і навіть багатство. «Звичайно, в порівнянні з надзвичайною розкішшю багатія обстановка цивілізованого бідняка повинна здаватися вкрай простою і звичайною, і, тим не менш, може виявитися, що обстановка європейського государя не завжди настільки перевершує обстановку працюючого і дбайливого селянина, наскільки обстановка останнього перевершує обстановку багатьох африканських царків, абсолютних владик життя і свободи десятків тисяч голих дикунів» [3, с. 90].

В якості головних чинників, що відповідають за забезпечення мінімального рівня добробуту нижчих верств суспільства, родоначальник класичної політичної економії розглядає розподіл праці, використання технічних засобів і використання знань. Розкриваючи складну систему ринкової координації, А. Сміт вказує на те, що будь-який продукт споживання, вироблений економічною

системою, являє собою результат складної і багаторівневої діяльності безлічі суб'єктів. При цьому вчений переконливо демонструє пряму залежність процесів зменшення і зростання бідності від загальної динаміки економічного розвитку країни в цілому, виділяючи три можливих стани економічної системи: «становище робітників стає найбільш щасливим і сприятливим швидше при прогресуючому стані суспільства, коли воно йде в напрямку подальшого збагачення, ніж коли воно набуло вже всілякі багатства. Становище робітників є важким при стаціонарному стані суспільства і плачевним при його занепаді. Прогресуючий стан суспільства означає насправді радість і достаток для всіх його класів, нерухомий стан позбавлений радості, а регресуючий стан повний печалі» [3, с. 148].

В інших категоріях аналізує проблему бідності французький теоретик П. Ж. Прудона. Автор «філософії убогості» протиставляє один одному два досить різних поняття: «пристойна бідність» і «пауперизм» (злидні), відносячи останню на рахунок розвитку капіталізму. Згідно П. Ж. Прудону, бідність стоїть в одному ряду з іншими об'єктивними закономірностями економічних і соціальних процесів. Він висловлює певну фундаментальну взаємодію виробництва і споживання: «людина, в стані цивілізації, отримує завдяки праці те, що потрібно для підтримки її тіла і розвитку душі, – ні більше, ні менше» [5, с. 206].

Пряма пропорційність економічних і демографічних факторів у докапіталістичних суспільствах дозволяє підтримувати баланс доходів більшої частини населення на невисокій, але вельми стабільній позначці – на рівні так званої пристойної бідності. Тому такий стан для французького соціаліста є природним, властивим самій природі виробництва, а значить не вважається аномальним. Ось якою бачиться самому досліднику бідність в цьому сенсі: «Бідність має свої задушевні радості, свої невинні свята, свою сімейну розкіш, яку яскравіше описує звичайна помірність і простота в господарстві» [5, с. 213].

Зовсім інша картина відкривається при зверненні до капіталістичного способу виробництва. Переважання темпів демографічного зростання над темпами розвитку виробництва, непропорційність енергетичних витрат і вартості ручної праці, машинне виробництво – невід'ємні елементи капіталізму для П. Ж. Прудона виступають аргументами проти економічної системи такого типу. Розвиток капіталізму своїм наслідком має зростання міст, останнє ж, у свою чергу, тягне за собою появу користолюбства і жадоби наживи і розкоші, тобто породжує прагнення до надлишку, протилежне людській природі. Результатом цього є розшарування суспільства і виникнення такого типу бідності, яку вже ніяк не можна віднести до гідної або хоча б просто прийнятної. Йдеться про пауперизм, або власне злидні. Для опису бідності як злиднів теоретик соціалізму не шкодує темних фарб: «У бідняків пауперизм характеризується повільним голодом, про який говорив Фур'є, голодом в усі миті життя, круглий рік; голодом, який безперервно руйнує тіло, притупляє розум, розбещує совість, спотворює цілі покоління, породжує хвороби і пороки, між іншим – пияцтво і заздрість, відразу від праці та ошадливості, підлість душі, грубість моралі, лінощі, жебрацтво, блуд і злодійство» [5, с. 216].

Хоча К. Маркс критикував «філософію убогості» П. Ж. Прудона, в цілому він також вважав, що в міру розвитку індустріального капіталізму зростатиме багатство небагатьох і буде поширюватися бідність і злидні більшості інших людей. Це подання він обґрунтовував у вигляді тенденцій пролетаризації і пауперизації, що нібито неминуче супроводжують еволюцію капіталістичного суспільства і прогресуючих в міру його розвитку. Пролетаризація означає, що з історичним розвитком капіталізму проміжні шари між капіталістами і пролетарями будуть зникати, і все більше число їх представників буде вливатися до лав пролетаріату. Завдяки конкуренції відбувається розорення багатьох підприємців, відбувається пролетаризація середніх верств, селян, дрібної буржуазії. Таким чином, структура суспільства спрощується. Пауперизація – процес прогресуючого зубожіння пролетаріату в ході еволюції індустріального капіталізму.

І пролетаризація, і пауперизація, відповідно до теорії К. Маркса, є наслідком «загального закону капіталістичного накопичення». Розвиток капіталізму, «відтворення або накопичення, відтворює капіталістичне відношення в розширеному масштабі: більше капіталістів або більше великих капіталістів на одному полюсі, більше найманих робітників на іншому... Накопичення капіталу є процесом збільшення пролетаріату» [2, с. 527-528]. Терміни «пауперизм», «зубожіння» використовуються основоположником марксизму для позначення двох взаємопов'язаних процесів: екстенсивного зростання злиднів, тобто зубожіння все більшого числа людей, і інтенсивного зростання злиднів, тобто посилення експлуатації і страждань цих людей.

Однак теоретичні викладки К. Маркса з подальшим ходом історії стали приходити у все більшу суперечність з цілою низкою реальних економічних процесів в Європі. Так, наприклад, у 1832

і 1844 рр. англійський парламент приймає кілька законів, суть яких зводилася до наступного: для того, щоб вести свою справу, громадянину відтепер не потрібно особливого дозволу, для цього тепер досить простої реєстрації. Крім того, відповідно до закону 1862 р., будь-яке зареєстроване підприємство може мати форму акціонерного товариства з обмеженою відповідальністю.

Як наслідок цих процесів економічної лібералізації, оформлених на законодавчому рівні, вже до середини ХІХ ст. життєвий рівень робітників починає поступово зростати. Продумана законодавча база, таким чином, стала основою вільної підприємницької діяльності в Англії. Розвиток останньої забезпечило падіння цін на товари та послуги, а також відносно високу динаміку зростання доходів. В результаті життєвий рівень робітничого класу в другій половині ХІХ ст. виростає на 100 % [1].

Подальший розвиток і ускладнення капіталістичних механізмів показав, що непомірно довгий робочий день, експлуатація дитячої праці і, нарешті, низькі заробітки, – тобто три головних соціальних аргумента К. Маркса проти ринкової економіки – суть зовсім не іманентні властивості капіталізму, а всього лише супутні йому на певному етапі елементи. З плином часу соціальні умови індустріального капіталізму зазнають певних поліпшень, а на перший план виходять інші сліdstва накопичення капіталу, одним з яких є висока продуктивність праці. Саме цей фактор стає вирішальним у подоланні пауперизма в розвинених країнах.

Нарешті, ХХ ст. показало, що рівень життя заводських робітників у західних країнах фактично непорівняльний з відповідними показниками попередніх поколінь робітників. Серед іншого можна констатувати, що не відбулося не тільки повного зубожіння пролетаріату, але навіть і відносного його збіднення. Те ж можна сказати і про прогностичні цінності теорії пролетаризації: має місце прямо протилежний процес: чисельність промислових робітників у розвинених країнах сьогодні постійно знижується і в даний час складає 12-15 % від їх загального населення [6, с. 230].

Всі викладені вище факти дозволяють зробити висновок про неспроможність більшості прогнозів родоначальника марксизму щодо подальшої долі капіталізму. Висловлюючись мовою соціальної філософії, можна було б сказати, що К. Маркс діагностував кінцевий результат спостережуваного процесу за його початковими стадіями, не враховуючи закладені в нього можливості трансформації та суспільної саморегуляції.

Реальним фоном роздумів ідеолога пролетарської революції служив індустріальний капіталізм на ранній стадії свого розвитку. Економічна ситуація на цьому його етапі характеризується насамперед двома головними особливостями. По-перше, тут фактично ще не можна говорити про будь-яке трудове законодавство, яке було б здатне обмежити сваволю роботодавців щодо найманої робочої сили. І по-друге, у розглянутий історичний період ринок дійсно змушував робітника за безцінь продавати свою працю, безжалюбно руйнуючи усталені соціальні зв'язки та інститути.

В якості ілюстрації можна послатися на К. Поланьї – відомого історика соціальної економіки. Характеризуючи даний історико-економічний період не інакше як «жах промислової революції», сучасний вчений аналізує ідейну атмосферу відповідних економічних процесів [4]. Стрижнем соціальних і економічних катаклізмів того періоду стала не заснована на будь-яких реальних фактах віра в стихійний економічний прогрес. Цікаво, що, це стосується не тільки основної маси суспільства, а й – передусім – суспільної еліти, яка із захопленням зайнялася неконтрольованим реформуванням. Результатом цього стало ще більшою мірою тяжке становище більшості населення. Вчений навіть говорить про існуючу у цей період реальну загрозу розпаду суспільних інститутів як таких, чому завадили лише вчасно вжиті контрзаходи соціально-економічного характеру. Показово, що капіталізм на цій стадії К. Поланьї називає «саморуйнівним механізмом».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бродель Ф. Динамика капитализма / Фернан Бродель. – Смоленск: Полиграмма, 1993. – 124 с.
2. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т. 3. // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – Т. 25. – 545 с.
3. Маршалл А. Принципы экономической науки: В 3-х т. / Альфред Маршаллю – Т. I. – М.: Прогресс-Универс, 1993. – 415 с.
4. Поланьї К. Великая трансформация: Политические и экономические истоки нашего времени / Карл Поланьї. – СПб.: Алетейя, 2002. – 311 с.
5. Прудон П. Ж. Бедность как экономический принцип // Прудон П. Ж. Что такое собственность. – М.: Республика, 1998. – 350 с.
6. Радаев В. В. Экономическая социология / Вадим Валерьевич Радаев. – М.: Аспект-пресс, 1998. – 366 с.

© Ю. І. Тікаєва

7. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народа / Адам Смит // Антология экономической классики: В 2-х т. – М.: Эконов, 1991. – 396 с.

УДК:130. 2:004.946:316.3

Ю. І. Тікаєва - аспірантка кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського»

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ ВИРТУАЛЬНОСТИ: ФЕНОМЕН И ПОНЯТИЕ

В статье рассматриваются социально-философские представления о феномене «виртуальная реальность» и выявляются существенные характеристики понятия «виртуальная реальность». Определяется влияние образов «виртуальной реальности» на развитие современного общества.

Ключевые слова: виртуальность, виртуальная реальность, виртуализация, виртуальный образ.

СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ВІРТУАЛЬНОСТІ: ФЕНОМЕН І ПОНЯТТЯ

В статті розглядається соціально-філософська уява про феномен віртуальної реальності і виявляються суттєві характеристики поняття «віртуальна реальність». Визначається вплив образів «віртуальної реальності» на розвиток сучасного суспільства.

Ключові слова: віртуальність, віртуальна реальність, віртуалізація, віртуальний образ.

SOCIAL AND CULTURAL ASPECTS OF VIRTUALITY: PHENOMENON AND CONCEPT

The article examines the socio-philosophical ideas about the phenomenon of “virtual reality” and identifies the essential characteristics of the concept of “virtual reality”. The effect of images of “virtual reality” is determined on the development of modern society.

Key words: virtuality, virtual reality, virtualization, virtual image.

Актуальность темы исследования. Разнообразие и неоднозначность всех социокультурных процессов, социально-информационное пространство современности, глобализационные тенденции современности сделали очень актуальными осмысления тех изменений, которые происходят и определили сущность современного виртуального мира.

Виртуальная реальность или возможная действительность, как итог развития новых поколений компьютерной техники, подразумевает наличие и присутствие специфического образного ряда – виртуальных образов.

Актуальность обращения к таким понятиям, как «виртуальная реальность», «виртуальный образ», «виртуальное сообщество», «виртуальное общение» связана с тем, что термины, производные от слова «виртуальный», активно вводятся в оборот, а при этом каждый вкладывает в базовое понятие «виртуальная реальность» собственный смысл.

Социально-философское же исследование специфики виртуальной реальности обусловлено необходимостью определения виртуальной реальностью как социокультурного феномена современного общества и выяснения существенных характеристик виртуальной реальности, особенностей взаимодействия ее с человеком и влияния на него.

Степень разработанности проблемы. В истории проблема виртуальности как иной реальности разрабатывалась со времен еще Античности. Наиболее общие предпосылки исследования виртуальной реальности как феноменов имеются в работах Аристотеля, Платона, Августина Блаженного, Дж. Беркли, М. Вартофского, Л. Витгенштейна, Х.-Г. Гадамера, Г. В. Ф. Гегеля, Э. Гуссерля, Р. Декарта, Ж. Делеза и Ф. Гваттари, И. Канта, Ф. Ницше, Х. Ортеги-и-Гассета, К. Поппера, О. Розенштока-Хюсси, Ф. Шиллера, З. Фрейда, М. Фуко, А. Арто, П. Бергера и